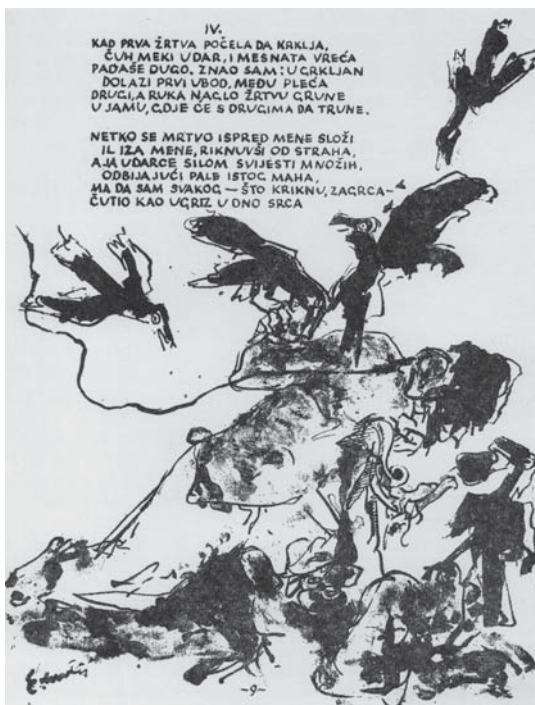

DESNIČINI SUSRETI 2011.

INTELEKTUALCI I RAT, 1939.-1947. GODINE

Desničini susreti 2011.

**INTELEKTUALCI I RAT,
1939.-1947. GODINE**

Hrvatsko društvo pisaca u Zagrebu, Basaričekova 24,
petak i subota, 16. i 17. rujna,
Kula Stojana Jankovića u Islamu Grčkom, nedjelja, 18. rujna 2011.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
„Desničini susreti“

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb

Srpsko kulturno društvo «Prosvjeta», Zagreb

Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića, Zagreb

»**DESNIČINI SUSRETI 2011.**«:
INTELEKTUALCI I RAT, 1939.-1947. GODINE

PROGRAM RADA /
SAŽECI IZLAGANJA

FF press
Zagreb 2011.

Vladan Desnica (Zadar, 17. rujna 1905. – Zagreb, 4. ožujka 1967.)

„V eć je sasvim mirisalo na rat. U ljude je bilo ušlo ono trijezno, okato nespokoјstvo, ona šutljiva zabrinutost koja prodire do u kosti kao predvećernji hlad. Svak se zatvorio u svoj krug nastojeći da sebi dade izgled čovjeka koji se u javne stvari niti razumije niti voli da miješa i koji pazi samo na svoj posao. Čak i dojučerašnji vikači nađoše odjednom da je tako najpametnije. A u sebi, svak se dovija kako da iznese živu kožu i iznalazi neki svoj posebni način spasenja; u toj posebnosti kao da i leži jamstvo i uslov sretna ishoda, koji će, stoga, doći dijelom i kao nagrada za invencioznost same zamisli. Mnogi pripremaju, u najvećoj tajnosti, nekakav zaklon gdje će skloniti glavu »dok ne protutnji« (jer to će bez sumnje protutnjiti brzo, i glavno je izgurati prvi nalet). Neki, imućniji, udesili su »stopostotno sigurno« sklonište, proveli u njemu električno osvjetljenje iz akumulatora koje ne će zatajiti ni za vrijeme zračnog napada, snabdјeli ga svakovrsnim konzerviranim živežom sladokusno-izletničkog karaktera i drugim sitnim udobnostima; u nutrinu takvog skloništa detonacije će dopirati baršunasto prigušene. Drugi su uredili kućicu negdje na osami pri moru i spremaju se da u njoj provedu nekoliko robinzonskih nedjelja, sa obilatim ribljim ručkovima pripravljenim na priprost ribarski način i s dugim partijama preferansa. I u svemu tome, i kod inače ozbiljnih poslovnih ljudi, ima nećeg ježuljivo-veselog, kao kod đaćića kad se zatvori škola zbog epidemije šarlaha, nećeg gotovo skautski idilićnog.“

(Vladan Desnica, »Božićna prića«. Citirano prema *Sabranim djelima Vladana Desnice. Knjiga III.*, Prosvjeta, Zagreb 1974., str. 194. Pripovijetka je prvi put objavljena u *Hrvatskom kolu* 1950. i zatim u zbirci *Olupine na suncu*, Zagreb 1952.)

„Postepeno im je blijedjela i prava slika onoga što su onda proživljavali: pamtili su do u tančine, i neizbrisivo, slike razrušenih zgrada, izraz od prepasti izobličениh lica, izgled žrtava – a nedostajala im je jasna predstava duševnih stanja u kojima su tada bili, osjećaja koji su ih tada ispunjali. Nisu shvaćali kako su mogli da onako olako (– sad im se to činilo »olako« –) napuste svoju kuću i svoje stvari, da se ne pobrinu za njihovu sigurnost, da ne ponesu sobom neke potrebne i vrijedne predmete, da propuste neke neophodne, osnovne mjere koje je nalagao razbor. Potpuno su zaboravili da su pošli u dubokom uvjerenju da će ta strašna tutnjava i tréšnja roditi u roku od dva ili najviše tri dana mir i konac patnja i strahovanja, i da su, odlazeći, bili i odviše sretni što iznose živu glavu a da bi mogli da misle na sitnice; i da im se u onim časovima činilo doista sitnicom i nevažnim ono što im se sad čini i te kako »važnim«, »vrijednim«, »neophodnim« i »osnovnim«. Zato su sada svoj ondašnji postupak osuđivali kao neobjašnjivu rasijanost i grešnu lakomislenost.“

(Vladan Desnica, *Zimsko ljetovanje*, Zagreb 1950. Citirano prema *Sabranim djelima Vladana Desnice. Knjiga I.*, Prosvjeta, Zagreb 1974., str. 94.)

PRIPREMNI ODBOR

prof. dr. sc. Krešimir Nemec

Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

prof. dr. sc. Drago Roksanđić

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Velimir Visković

Hrvatsko društvo pisaca u Zagrebu

Čedomir Višnjić

predsjednik, Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“ u Zagrebu

Supredsjedatelji Pripremnog odbora:

prof. dr. sc. Krešimir Nemec

prof. dr. sc. Drago Roksanđić

Tajnik Pripremnog odbora:

Branimir Janković

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Voditelj „Desničinih susreta“

– programa društveno-humanističkih i kulturoloških istraživanja

Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije

Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

prof. dr. sc. Drago Roksanđić

Šesti „Desničini susreti“ (Zagreb i Islam Grčki, 16. – 18. rujna 2011. godine), nastavljajući kritički propitivati fenomene suvremene kulture i povijesti, a s težištem na komparatističkim pristupima, ove će godine raspravljati temu *Intelektualci i rat, 1939. – 1947. godine*. „Kratko“ Dvadeseto stoljeće (1914.-1917/1918. – 1989.) mnogima je i „Doba ekstrema“, ništa manje i „Doba netrpeljivih“, ali i „Doba promjena“, jedva usporedivih s bilo kojom drugom epohom u pisanoj povijesti. Razdoblje 2. svjetskog rata (1939. – 1947.) komprimira u biti svu temeljnu civilizacijsku problematiku 20. stoljeća. Njegova zastrašujuća ljudska cijena, nedoumice s kojima je započet te nedoumice s kojima je završen korištenjem atomske bombe i sa „željeznom zavjesom“ bitno su obilježeni scijentizacijom i intelektualizacijom „totalnog rata“ unutar i preko granica sučeljenih svjetonazorskih pretpostavki. Intelektualci su u tome ratu, u nepreglednom mnoštvu slučajeva, zagovornici rata i protivnici rata, nadasve – akteri i žrtve, ljudi koji se očituju i ljudi koji šute..., a svi skupa svjedoci kraja jednoga eurocentričnog svijeta. Uvažavajući različite mogućnosti istraživačkih kritičkih pristupa, ovogodišnji „Desničini susreti“ fokusirat će se na teme i problemske komplekse u hrvatskom i širem južnoslavenskom, odnosno, regionalnim kontekstima, koji su dosada manje bili predmetom istraživačkih interesa ili pak stjecajem različitih okolnosti prije i poslije 1990. godine uopće nisu raspravljani.

„Desničini susreti 2011.“, kao i prethodni skupovi, imaju naglašeno istraživačku orijentaciju. Matična adresa „Desničinih susreta“ je Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a u realizaciji sudjeluju partneri navedeni u ovoj knjižici.

»Desničini susreti 2011.«:
Intelektualci i rat, 1939.-1947. godine

P r o g r a m r a d a

Petak, 16. rujna 2011., s početkom u 10.00 sati

Otvaranje „Desničinih susreta 2011.“, 10.00-10.30

(Hrvatsko društvo pisaca, Basaričekova 24, 10000 Zagreb)

Velimir Visković

Krešimir Nemeč, prof. dr. sc.

Drago Roksandić, prof. dr. sc.

Poruka obitelji Vladana Desnice

I. sjednica (predsjedava: Bojan Đorđević)

10.30-11.00: Snježana Banović (Akademija dramskih umjetnosti, Sveučilište u Zagrebu)

Bela i Miroslav Krleža u NDH – vedri repertoar kao cijena cenzure i straha za život

11.00-11.30: Goran Miloradović (Institut za savremenu istoriju, Beograd)

Smrt Ivana Gorana Kovačića: činjenice, interpretacije, mit

11.30-12.00: Albert Bing (Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

Josip Horvat i (Drugi svjetski) rat

12.00-12.30: Tatjana Rosić Ilić (Institut za književnost i umetnost i Fakultet za medije i komunikacije Univerziteta Singidunum, Beograd)

Dnevnik 1942 – 1951 Aleksandra Tišme: Pandorina kutija i demoni odluke

12.30-13.00: Stjepan Matković (Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

Ljubo Leontić: njegovi politički pogledi, 1939. – 1947.

S t a n k a, 13.00-13.15

II. sjednica (predsjedava: Snježana Banović)

13.15-13.45: Michael Wedekind (Sveučilište u Beču, Austrija)
Scholarship and Politics: Reshaping Slovenia, 1939–1945

13.45-14.15: Drago Roksandić (Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu)
Kongres kulturnih radnika Hrvatske (Topusko, 1944.): iskustvo i apropijacije

14.15-14.45: Michael Antolović (Pedagoški fakultet u Somboru, Univerzitet u Novom Sadu)
Evropska ili nemačka katastrofa? Friedrich Meinecke i Drugi svjetski rat

14.45-15.15: Marija Mitrović (Sveučilište u Trstu, Italija)
Partizanstvo, Revolucija, Partija: Dušan Pirjevec Abac (1921-1977)

15.15-15.45: Daniel Baric (Sveučilište u Toursu, Francuska)
Francuski intelektualci i Drugi svjetski rat: iskustvo i pamćenje

S t a n k a z a r u č a k, 15.45-17.15

III. sjednica (predsjedava: Marija Mitrović)

17.15-17.45: Pieter Plas (Gent, Belgija)
Etnološka i etnografska djelatnost i diskurs o njoj u Hrvatskoj, 1939.-1947.

17.45-18.15: Petar Macut (Institut Ivo Pilar, Zagreb)
Zimmermannova kritika režima Ante Pavelića – uzroci i posljedice

18.15-18.45: Stipe Kljajić (Hrvatski institut za povijest, Zagreb)
„Nikada više Jugoslavija!“ – jugoslavenstvo u vizijama hrvatske desne inteligencije (1939-1945)

Večernji program, 19.15-21.15

(Hrvatsko društvo pisaca, Basaričekova 24, 10000 Zagreb)

Promocija izdanja
Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Daniel Baric, Jacques Le Rider et Drago Roksandić (sous la direction de), *Mémoire et histoire en Europe centrale et orientale*, Collection „Histoire“, Presses universitaires de Rennes, 2010.

Drago Roksandić, Magdalena Najbar Agičić, Ivana Cvijović Javorina (uredili), *Desničini susreti 2009.: Intelektualci i vlast, 1945-1954. Zbornik radova*, FF press, Zagreb 2011.

Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (uredili), *Desničini susreti 2010.: Ideologija vlasti i ideološki tekst. Zbornik radova*, Filozofski fakultet u Zagrebu & Plejada, Zagreb 2011.

Govore: dr. sc. Daniel Baric (Université de Tours), dr. sc. Jadranka Brnčić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), Boris Bui (FF press, Zagreb), Ivana Cvijović Javorina, doc. dr. sc. Dino Milinović (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), Ilija Ranić (Naklada Plejada, Zagreb), prof. dr. sc. Drago Roksandić, Velimir Visković

Subota, 17. rujna 2011., s početkom u 10 sati

(Hrvatsko društvo pisaca, Basaričekova 24, 10000 Zagreb)

IV. sjednica (predsjedava: Stjepan Matković)

10.00-10.30: Renata Jambrešić Kirin (Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb)

Intelektualka u revoluciji: između idealizma i karijerizma

10.30-11.00: Stanislava Barać (Institut za književnost i umetnost, Beograd)

Antiratni i antifašistički diskurs u listu Žena danas (1936. – 1944.)

11.00-11.30: Ljiljana Vuletić (Beograd)

Ksenija Atanasijević: filozofskinja i rat

11.30-12.00: Martina Bitunjac (Humboldtovo sveučilište, Berlin, Njemačka)

“Velike su naše dužnosti prema narodu.”: uloga intelektualki u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

S t a n k a 12.00-12.15

V. sjednica (predsjedava: Stanislava Barać)

12.15-12.45: Ivana Cvijović Javorina (Zagreb)

Obiteljska sjećanja na ratne dane Vladana Desnice (ženske usmene povijesti)

12.45-13.15: Sandra Prlenda (Centar za ženske studije, Zagreb)

Zagorkin (po)ratni angažman: intersekcionalni pristup

S t a n k a z a r u č a k, 13.15-15.45

VI. sjednica (predsjedava: Pieter Plas)

15.45-16.15: Bojan Đorđević (Institut za književnost i umetnost i Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu)

Intelektualci u okupaciji – od ćutnje do žrtve

16.15-16.45: Dragomir Bondžić (Institut za savremenu istoriju, Beograd)

Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svjetski rat

16.45-17.15: Aleksej Timofejev (Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd)

Društveni i kulturni život ruskih emigranata u okupiranoj Srbiji (1941. – 1944.)

17.15-17.45: Jevgenij Paščenko (Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu)

Ukrajinstika u hrvatskoj kulturi i na Sveučilištu u Zagrebu (1941. – 1945.)

17.45-18.15: Veljko Stanić (Balkanološki institut SANU, Beograd i doktorant Univerziteta Pariz-Sorbona, Pariz IV)

Intelektualci i rat u Novoj Evropi 1939-1941.

18.15-18.45: Ivica Matičević (Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Zagreb)

O književnosti i ideologiji u esejima Milivoja Magdića u Spremnosti

Završna rasprava

(predsjedavaju: prof. dr. sc. Krešimir Nemeć i prof. dr. sc. Drago Rokсандić)

Nedjelja, 18. rujna 2011. godine

Kula Stojana Jankovića u Islamu Grčkom

(Program će biti otisnut na posebnom listu.)

„POZIV NA I. KONGRES KULTURNIH I JAVNIH RADNIKA HRVATSKE

(Poziv svim javnim i kulturnim radnicima na oslobođenom i okupiranom području)

Živimo u dane kad se zbivaju stvari još neviđene.

Neviđeno je također da kod Hrvata i Srba (katolika, pravoslavaca i muslimana), da se svi kulturni radnici – u prvom redu književnici i likovni umjetnici – zovu na zajednički kongres.

I taj zov dolazi iz *šume*, iz te naše pouzdane i čudotvorne partizanske šume, dok je narodni ustanak još u jeku, oslobodilačka borba još nedokončana.

Poziv na kongres – baš u ovaj čas i uz ove prilike – ne dolazi potaknut „odozgo“, od nekolicine političkih i propagandističkih teoretičara, nego „odozdo“, jer ima svoje skrito vrelo u duševnoj potrebi godinama, pa i samo srcem, još mladih ljudi, koji sačinjavaju najaktivniji borbeni dio naše partizanske vojske. (...)

Koje ćemo dosadašnje naše puteve i staze dosadašnje kulture raširiti, produkljiti, te ih, u potrebi, i razgranati ili napustiti?

Što ćemo od onoga što smo do sada, milom ili silom, primili, priznati kao svoje, a što ćemo zanemariti? (...)

Na oslobođenom kao i na još okupiranom području naše zajedničke domovine, spremajte se, da se nađemo; da vidite što se je do sada ovdje uradilo; da se bolje upoznamo u novim prilikama; da gledamo jedni na druge novim očima i novim kriterijima pa da se dogovorimo, kako ćemo nadograditi novu čvrstu lijepu zgradu, što nam je – s Titom na čelu – borci zidaju svojom burnom krvlju, političari svojim opreznim znanjem.

Ne oklijevajte vi, koji po milosti boginje umjetnosti, postavljate krunu ljepote na vrhu svakog poštenog ljudskog rada.

Spremajte se; a naša nepobjediva partizanska *šuma* pozvat će vas doskora na sastanak, gdje će vas dočekati Mladost i Proljeće, uoči Pobjede i Uskrsnuća!

Vladimir Nazor“

(*Vjesnik*, br. 6, 18. ožujka 1944., str. 3. Ovdje objavljeno prema: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1944 (Od 1. siječnja do 9. svibnja). Knjiga II*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1970., str. 366-367)

»DESNIČINI SUSRETI 2011.«:
INTELEKTUALCI I RAT, 1939.-1947. GODINE

SAŽECI PRIOPĆENJA

Michael Antolović

Pedagoški fakultet u Somboru,
Univerzitet u Novom Sadu
antolovic.michael@gmail.com

Evropska ili nemačka katastrofa? Friedrich Meinecke i Drugi svetski rat

Friedrich Meinecke (1862-1954), najuticajniji nemački istoričar svoga vremena, sažeo je u svome historiografskom delu sve „puteve i stranputice“ moderne nemačke istorije od vremena nacionalnog ujedinjenja do sredine 20. veka. Uprkos tome što je bio izraziti kritičar nacističke ideologije, Meinecke je intimno podržavao spoljnopolitičke ciljeve Trećeg Reicha. Tumačenju nacizma koji je prouzrokovao „nemačku katastrofu“, pristupao je sa stanovišta kritičara modernosti – nacizam ne predstavlja posledicu naročitog nemačkog istorijskog razvoja već je on, prvenstveno, rezultat Francuske revolucije sa kojom je, na opštem evropskom nivou, otpočelo stupanje masa u politiku i uspon masovnih ideologija. Procenjajući zaostavštinu nacističke vladavine, on je prvenstvenu pažnju posvetio nemačkim žrtvama rata, progonu nemačkog stanovništva iz istočne Evrope i „poniženjima“ kojima je nemački narod bio izložen od strane okupacionih vlasti. U tom kontekstu, izneo je i sud o navodnoj krivici nemačkih Jevreja koji su svojom ekonomskom snagom te učesćem u „obezvređivanju liberalnog pogleda na svet“ i sami doprinesli usponu antisemitizma. Uprkos ovog neprihvatljivog stava, Meinecke je smatrao da „Treći Reich nije bio samo najveća nesreća koja je zadesila nemački narod u njegovoj istoriji već i njegova najveća sramota“, zahtevajući „temeljnu reviziju nemačke istorije“ kako bi se utvrdili činioci odgovorni za „nemačku katastrofu“. Među njima, ukazao je na naročitu ulogu „prusko-nemačkog militarizma kao istorijske sile koja je najsnažnije podupirala uspostavljanje Trećeg Reicha“. Dosledno svome razumevanju nemačke istorije, obnovu nemačke nacije smatrao je mogućom jedino posredstvom vraćanja na izvore nemačke humanističke kulture oličene u vrednostima klasicističkog razdoblja i Goetheovog stvaralaštva. Stoga je Meinecke predlagao osnivanje Goetheovih društava širom Nemačke u kojima bi se građani okupljali i napajali vrednostima klasičnog razdoblja nemačke kulture.

Meineckeovo tumačenje Drugog svetskog rata naišlo je na izrazito pozitivnu recepciju – u inostranstvu, kao jedan od prvih pokušaja kritičkog

sagledavanja nacističke vladavine, dok je nemačkom društvu, traumatizovanom totalnim porazom, okupacijom i podelom zemlje, ono pružalo jednu vrstu vredonosnog orijentira u „nultom času“ nemačke istorije.

Snježana Banović

Akademija dramske umjetnosti, Sveučilište u Zagrebu
snjbanov@xnet.hr

Bela i Miroslav Krleža u NDH – vedri repertoar kao cijena cenzure i straha za život

Ovo će se izlaganje baviti rijetko obrađivanim djelovanjem i životom Bele i Miroslava Krleže za vrijeme ustaškog režima Ante Pavelića 1941-1945. godine. Kako su nakon tog razdoblja i njihova sjećanja na život u NDH bila iz razumljivih razloga samo fragmentarna, a pojedini zaključci unisono prihvaćani bez preispitivanja širih činjenica, izlaganje će nastojati dati kontinuirani slijed događaja koji dosad nisu bili obrađivani u ovom kontekstu. Zato će se nastojati izvući i ponešto drugačiji zaključci od onih koje su naše historiografija i teatrologija dosad iznosile. U prvom redu iznijet će se neke slabo poznate činjenice o skidanju *Gospode Glembajevih* s repertoara Hrvatskog narodnog kazališta u travnju 1941., potom o hapšenju Bele Krleže zajedno s ostalim pravoslavnim članovima HNK i slijedom toga pritiscima koji su potom uslijedili na ovaj umjetničko-bračni par. Neće se zanemariti ni uloge dvaju intendantata (Dušana Žanka i Marka Soljačića) koji su, svaki na svoj način i iz svojih razloga, imali s njom gotovo prijateljske, a ponekad i zaštitničke odnose. S tim u vezi, prikazat će se i događaji vezani uz Belino više nego plodno djelovanje u četiri i pol kazališne sezone u NDH, tijekom kojeg je ona nastupala gotovo svakodnevno na obje scene, dok je svaki pristup javnosti njezina supruga ljevičara bio, iz razumljivih društveno-političkih razloga, ali i u skladu s brojnim uredbama režima – potpuno zatvoren. Pritom je njezin repertoar redovito bio zabavljачki i kao takav pomno osmišljavan u eskapističkom tonu s ciljem da razonodi brojnu publiku koja je od teških ratnih prilika (koje su svakim danom, naročito nakon ljeta 1943. bivale sve lošije) bježala upravo u kazalište. Paradoksalno, u isto je vrijeme položaj Miroslava Krleže postao lakši te je bio u stanju reći *ne* čak i Anti Paveliću koji ga je te jeseni želio angažirati upravo na mjestu intendantata Hrvatskog državnog kazališta u Zagrebu.

Stanislava Barać

Institut za književnost i umetnost, Beograd
stanab@sezampro.rs

Antiratni i antifašistički diskurs u listu *Žena danas* (1936–1941)

Nastao u krugu mladih komunistkinja koje su u tom trenutku delovale unutar građanskog feminističkog pokreta (Omladinska sekcija Ženskog pokreta), list *Žena danas* ukrštao je više različitih diskursa: feminizam, pacifizam, antifašizam i komunizam. Pacifizam, koji je zbog neposrednosti reakcije na pretnju novim svetskim ratom odnosno na ratove koji su bili u toku, bolje imenovati antiratnim delovanjem i diskursom, oblikuje se u *Ženi danas* na nekoliko različitih načina: kao diskurs koji osuđujući ratna dejstva fašističkih sila tj. neprijatelja istovremeno idealizuje odbrambeni rat pravedne strane (Španski građanski rat, japanska invazija i kineska odbrana), kao diskurs koji priprema žene za borbu na antifašističkom frontu, odnosno za uloge koje će im u budućem ratu biti dodeljene i kao diskurs koji upozorava na opasnosti od fašizma kroz kritiku njegove ideologije. U prva dva slučaja antiratni diskurs izrazitije je vezan za feminizam, budući da kroz predstavljanje aktivne uloge žena, a posebno preko primera španskih milicionerki, deluje radikalno emancipatorski.

Specifičnost antiratnog diskursa u *Ženi danas* ogleda se u njegovoj hibridizaciji sa antifašističkim diskursom. Drugim rečima, pacifizam i antifašizam su tokom tridesetih godina 20. veka postali neodvojivi u jednom delu feminističkog pokreta u Kraljevini Jugoslaviji, kao što je to primećeno i za međuratni feministički pokret leve orijentacije u Francuskoj. Pored angažovanih antiratnih članaka domaćih i stranih feministkinja i izveštaja o aktivnostima ženskih udruženja za razoružanje i mir, *Žena danas* je, prevodima i originalnim radovima, uvela i specifične podžanrove antifašističke i antiratne kratke priče. Pored toga, *Žena danas* je, revolucionarno u odnosu na dotadašnju žensku ali i ukupnu štampu, izjednačila sliku i tekst kao nosioce osnovnog značenja u periodičnim publikacijama. To je za posledicu po pacifistički diskurs ovoga vremena imalo njegovo obogaćivanje vizuelnim elementom, odnosno multimedijalnim formama.

Daniel Barić

Sveučilište u Toursu, Francuska

daniel_baric@yahoo.com

Kako pisati danas u Francuskoj o intelektualcima za vrijeme Drugog svjetskog rata: izazovi historiografije i fikcije

Francuska historiografija o Drugom svjetskom ratu, osobito ona koja je usredotočena na likove i grupacije intelektualaca aktivnih za vrijeme rata, u zadnje je vrijeme dobila novu dimenziju. Generacija izravnih svjedoka događaja, koji su kao intelektualci bili angažirani u otporu prema okupaciji i igrali poslije rata znatnu ulogu u predaji pamćenja o tim vremenima – nestaje (Germaine Tillion, Jorge Semprun). Isto vrijedi i za pripadnike suprotstavljenog tabora. Nova generacija povjesničara je stoga prisiljena producirati jednu povijest bez osobnog pamćenja na rat, u kontekstu Europske unije.

Uloga intelektualaca je iznova analizirana, u Francuskoj kao i u Njemačkoj: perspektiva više nije samo nacionalna. Novi načini pisanja o povijesti ne izbjegavaju fikciju, već se suočavaju s njezinom neophodnošću. Izlaganje je koncipirano kao presjek kroz najnoviju intelektualnu povijest Drugog svjetskog rata u Francuskoj, koja je izazvala debate, jer se u njoj očituje što se danas u široj publici očekuje od povjesničara koji preispituje ulogu intelektualaca u situaciji najveće krize 20. stoljeća.

Između ostaloga, bit će riječi o sljedećim naslovima: Jonathan Littell, *Les Bienveillantes*, Paris, Gallimard, 2006; Julien Blanc, *Au commencement de la Résistance. Du côté du musée de l'Homme. 1940-1941*, Paris, Seuil, 2010; Christian Ingrao, *Croire et détruire. Les intellectuels dans la machine de guerre SS*, Paris, Fayard, 2010; *Le Débat*, L'histoire saisie par la fiction, svibanj-kolovoz 2011/165.

Albert Bing

Hrvatski institut za povijest, Zagreb
abing@isp.hr

Josip Horvat i (Drugi svjetski) rat

Prilog tematizira odnos Josipa Horvata, jednog od najminentnijih hrvatskih novinara, publicista i povjesničara međuratnog razdoblja, prema utjecajima ratnih okolnosti na razvoj političke kulture u Hrvatskoj. Uz kratak osvrt na Horvatova zapažanja i osobno iskustvo sudjelovanja u (Prvom svjetskom) ratu (formativno razdoblje njegova odnosa prema politici i fenomenu rata) rad prikazuje i analizira njegove priloge programske naravi i crtice o prilikama u Zagrebu tijekom Drugoga svjetskog rata (dnevnički zapisi 1943.-1945.). Kao središnji motiv naznačit će se jedan od aspekata zagrebačkog intelektualnog miljea – koji u svojim mnogobrojnim radovima registrira Horvat – tzv. purgerska politička kultura. Riječ je o specifičnom odnosu dijela zagrebačke – „malograđanske“ – inteligencije prema politici u povijesnom kontekstu ekstremnih ratnih prilika i ispreplitanja složenih događaja i društvenih kontroverzi. O tom fenomenu, iz različitih vremenskih i ideoloških perspektiva, svjedoče i mnogi Horvatovi suvremenici poput Mirolava Krleže i Vinka Kriškovića.

Martina Bitunjac

Doktorandica, Humboldtovo sveučilište u Berlinu / Sveučilište La Sapienza u Rimu

Martina.Bitunjac@gmx.de

„Velike su naše dužnosti prema narodu.“ – Uloga intelektualki u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

Studentice, profesorice, izdavačice ženskih časopisa, književnice, liječnice, ukratko intelektualke, imale su u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj posebni status: bile su, kao i njihove muške kolege, priznate i poštivane kao „snaga naroda“ (tj. seljaštva i radnika), imale su visoke dužnosti u ustaškom aparatu, odgajale su „novi naraštaj“ u organizaciji Ženske ustaške mladeži odnosno mobilizirale hrvatske tzv. „arijske“ žene u Žensku lozu ustaškog pokreta. Znanje koje su intelektualke stekle u školama i na sveučilištu trebale su – po ustaškom odnosno konzervativno-katoličkom shvaćanju – primijeniti u odgoju vlastite djece, jer se majčinstvo smatralo najvišim zadatkom svake „poštene hrvatske“ žene. S druge strane su žene u ratnim godinama dakako preuzele poslove muških kolega, koji su se nalazili na frontu, iako se, ne samo kod ustaša nego i kod nacionalsocijalista, smatralo da intelektualka može tek onda raditi u svom zvanju, „ako u sebi osjeti poziv“. Tko su bile te žene? Kako su same shvaćale svoj intelektualni rad u ratu i jesu li se slagale sa propagiranom ženskom slikom? – To su pitanja koja ću pokušati razjasniti na ovom skupu.

Dragomir Bondžić

Institut za savremenu istoriju, Beograd

dragomirbondzic@ptt.rs

Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svetski rat

Uoči Drugog svetskog rata, 1938/39. godine, na Beogradskom univerzitetu je bilo ukupno 458 nastavnika i pomoćnog nastavnog osoblja: 93 redovna, 68 vanrednih i 68 kontraktualnih profesora, 81 docent i predavač, 140 asistentata i 8 lekora. U velikoj većini radilo se o demokratski i antifašistički nastrojenim intelektualcima, koji su se posle početka Drugog svetskog rata u Jugoslaviji, sloma i okupacije države 1941. godine, na različite načine suočili sa surovim ratnim vremenima, okupatorom, njegovim saradnicima i protivnicima. Tokom okupacije sa Univerziteta je otpušteno ili penzionisano 206 nastavnika, 82 su odvedena u zarobljeništvo, 6 u internaciju, 34 je hapšeno, 14 je poginulo u ratu, 2 streljano i 8 lica je umrlo. Univerzitetskih nastavnika je bilo među saradnicima i simpatizerima kako partizanskog tako i ravnogorskog pokreta, a s druge strane, petorica nastavnika su kraće ili duže vreme učestvovali u aparatu vlasti pod okupacijom i još nekolicina je taj aparat na razne načine podržavala. U svakom slučaju, bez obzira na ideološko opredeljenje i političku aktivnost, svi su se našli u neizvesnim, smutnim vremenima, u kojima je naučni i nastavni rad praktično bio onemogućen, a sopstveni život i opstanak porodice bio u opasnosti. U radu se na osnovu arhivske građe, štampe, memoaristike i literature predstavljaju najkarakterističniji stavovi istaknutih beogradskih univerzitetskih profesora prema ratu, fašizmu, antifašizmu, Nemačkom Rajhu, sukobljenim vojskama i ideologijama, kolaboracionistima u Srbiji i dr. Pored toga, posebna pažnja je usmerena i na njihov svakodnevni život, probleme, snalaženje i preživljavanje u uslovima ratnih opasnosti, bombardovanja, hapšenja, progona, nemaštine itd.

Ivana Cvijović Javorina

Doktorandica, Poslijediplomski doktorski studij iz moderne i suvremene hrvatske povijesti Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

ivana_cvijovic@yahoo.de

Obiteljska sjećanja na ratne dane Vladana Desnice (ženske usmene povijesti)

Razdoblje Drugog svjetskog rata većini suvremenika čvrsto se urezalo u sjećanje. Međutim, osim uobičajenih slika bombardiranja i razaranja, u pričama preživjelih važno mjesto zauzimaju i neki samo njima uočljivi i važni detalji, osobe i događaji. Njih smo pokušali rekonstruirati metodom oralne historije, vodeći polustrukturirane intervjuje s članovima obitelji Desnica, kao dio projekta «Kultura svakodnevice u Kuli Stojana Jankovića u Ravnim kotarima: između sjećanja i očekivanja» Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Analizirajući njihova sjećanja iskristaliziralo se nekoliko tema: 1) život u Kuli tijekom ratnih godina, 2) interakcija između Kule i okoline te 3) utjecaj Kule na stvaralaštvo Vladana Desnice. U središtu ovoga rada nalaze se tri intervjuja s djecom književnika Vladana Desnice te sa Stojanom Desnicom, najstarijim živućim članom te obitelji.

Bojan Đorđević

Institut za književnost i umetnost, Beograd
Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu
bojan.djordjevic@ikum.org.rs

Intelektualci u okupaciji – od ćutnje do žrtve

Pored rata kao posebnog kulturološkog fenomena, u nauci se dosad malo pažnje posvećivalo fenomenu okupacije, ne samo kao posledice rata, nego i kao posebnog načina života. Razne su forme opstojanja u okupaciji: povlačenje, prilagođavanje, pristajanje, saradnja, otpor. Svaku od ovih formi prepoznamo i u okupiranoj Srbiji, tj. u onom njenom delu koji je bio pod nemačkom okupacijom i pod ingerencijama tzv. Vlade nacionalnog spasa Milana Nedića. U ove se forme uklapaju i intelektualci, čiji je položaj dodatno otežan specifičnošću njihovog posla, kao i očekivanjem okupatora da baš oni budu među prvima koji će dati doprinos uspostavljanju i učvršćenju "novoga poretka". U radu se pretežno daju primeri delovanja i ponašanja srpskih književnika od 1941. do 1944. godine, i to na osnovu arhivskih dokumenata, tadašnje štampe, kao i memoarskih i dnevnčkih zapisa.

Renata Jambrešić Kirin

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

renata@ief.hr

Intelektualka u revoluciji: između idealizma i karijerizma

Angažman u sindikatu Akademska solidarnost, posebice u štrajku koji je taj sindikat organizirao u srpnju 2011., osvijestio mi je činjenicu da neki oblici društvene borbe, načini povezivanja i udruživanja, pojedine metode djelovanja i agitiranja u javnosti u ime viših ciljeva i ideja, ne pripadaju samo marksističkoj prošlosti. Izrazit odaziv intelektualki lijevim političkim opcijama, koje pored egalitarizma i socijalne države promiču rodnu jednakopravnost, odlikovao je samonikle društvene inicijative prije 70 godina kao i danas. Bez obzira na bitno različita historijsko-kontekstualna obilježja, kao i razliku između komunističkog organiziranja i načela direktne demokracije, ono što i danas privlači (u većoj mjeri) pasivne političke građanke marksističkim vizijama društva jest idealizam, dobrovoljni rad, nediskriminativna i integralna struktura pokreta, nepovjerenje u institucije liberalne demokracije, međusobno uvažavanje i povjerenje, samoprijegor, odvažnost i etika brižnosti. U fokusu ovog izlaganja bit će kriza moralnih vrednota i političkih uvjerenja dokazanih sindikalistkinja i komunistkinja koje su se u partizanskim redovima uglavnom bavile prosvjetnim aktivnostima i agitpropom, a koje je susret s militarizmom, hijerarhijskom strukturom moći, nepotističkom diobom ovlasti i privilegija, suparništvom suborkinja te patrijarhalnom reprodukcijom autoriteta, doveo do prvog velikog razočarenja i gubitka ideala. Oslonivši se na autobiografske zapise Marije-Vice Balen (2009) te oralna svjedočenja sudionica radijskog projekta Harisa Angelisa *Ljudi XX. stoljeća* (2011), ukazat ću na pojedine strukturalne i etnografske nepodudarnosti feminističke etike, posebice etike brižnosti, samodokazivanja i samopoštovanja, koju su aktivistkinje i ljevičarke svjesno ili intuitivno slijedile u razdoblju 1939.-1947., s ustrojem političkih pokreta kojima su pripadale i koji su ih izgurali na društvenu marginu u trenutku osvajanja vlasti.

Stipe Kljajić

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

stipekljajic@yahoo.com

„Nikada više Jugoslavija!“ – jugoslavenstvo u vizijama hrvatske desne inteligencije (1939-1945)

Jugoslavenstvo, politička i kulturna ideologija, ujedno i službena doktrina vladajućih režima u Kraljevini Jugoslaviji našla se na udaru kritike nadirućeg hrvatskoga nacionalizma 30-ih godina. Osporavanje jugoslavenstva i njegovih ideoloških premisa o narodnom jedinstvu južnoslavenskih naroda, o troimenom narodu s tri plemena i jedinstvenoj jugoslavenskoj naciji glavna su uporišta napada antijugoslavenskog karaktera hrvatskoga nacionalizma. Podlogu za takvo što nalazio je prije svega u nadahnuću intelektualnom i političkom baštinom pravaške misli (Ante Starčević, Mihovil Pavlinović, Ivo Pilar, Milan Šufflay).

Jedan od središnjih osobnosti hrvatske desne inteligencije 30-ih i 40-ih i njezin neosporni vođa, Filip Lukas (1871-1958) na tragu i u kontinuitetu sa spomenutom pravaškom baštinom razradio je na najsvetlji način afirmaciju hrvatske nacionalne ideje (*Hrvatska narodna samobitnost*), koja je istovremeno značila negiranje jugoslavenstva u predigri Drugoga svjetskog rata. Ni stvaranjem Banovine Hrvatske i reartikuliranjem jugoslavenstva kroz napuštanje integralne koncepcije iz vremena šestojanuarske diktature u smjeru „sporazumaškoga“ jugoslavenstva kojega je izbacio politički sporazum Maček-Cvetković iz 1939., hrvatski nacionalizam nije odustao od radikalnoga odbacivanja jugoslavenskoga identiteta. (Stjepan Zimmermann protiv Ivana Meštrovića 1939./40. u polemici oko imena zagrebačke Akademije, te rasprava između Mile Budaka i Milana Čurčina 1940. oko pojma „srbohrvatstva“).

Godine 1941. uspostavom NDH i nestankom Kraljevine Jugoslavije, hrvatska predratna desna inteligencija preuzima ulogu stvaratelja hrvatske nacionalističke ideologije u novoj državi. U takvim okolnostima zanimanje za problem jugoslavenstva u situaciji nepostojanja praktične izvedbe te ideje, jugoslavenske države, sve više uzmiče pred prevladavajućim antisrpskim i antikomunističkim diskursom koji u novom odnosu snaga izbijaju u prvi plan. No, s promjenom ratne situacije te inicijativama londonske

emigrantske vlade i partizanskoga pokreta o poslijeratnoj obnovi jugoslavenske države iznova se u fokus pozornosti hrvatske desne inteligencije od 1943. vraćaju teme o Jugoslaviji i jugoslavenstvu.

U završnici rata, pred slom NDH, intelektualni udar na jugoslavensku ideju morao je posegnuti za starim kritičkim obrascima o jugoslavenstvu iz predratnih godina, čemu se pridodavalo poistovjećivanje jugoslavenstva s velikosrpstvom, a mogućnost se obnove i bilo kakve Jugoslavije, pa makar i federalističke, poimala kao definitivan poraz ideje hrvatske državnosti.

Petar MacutInstitut *Ivo Pilar*, Zagreb

petarma@net.hr

Zimmermannova kritika režima Ante Pavelića – uzroci i posljedice

Stjepan Zimmermann (1884. – 1963.), najplodniji hrvatski filozof XX. stoljeća, imao je (ne)sreću preživjeti dva svjetska rata i tri diktature. Dočekavši oduševljeno uspostavu Nezavisne Države Hrvatske, vrlo brzo se razočarao spoznavši zločinačku narav Pavelićevog režima. Ne dopuštajući da ga se zastraši, nastavlja s upornim radom, te objavljuje knjige u godišnjem ritmu. Objavio je ukupno 23 bibliografske jedinice u razdoblju 1941.-1945., od čega pet knjiga. Središnje mjesto u tom opusu zauzima *Kriza kulture* (1943.), zbirka eseja objavljivanih po tadašnjim časopisima. U tim esejima se nalazi oštrica kritike prema režimu Ante Pavelića koji jednostavno ne može ispuniti niti najopćenitije kriterije humanističko-kršćanske etike, što je pozicija s koje Zimmermann promišlja aktualni trenutak u kojem se cjelokupno društvo nalazi. S druge strane, niti ustaše na čelu s Pavelićem nisu ostale dužne Zimmermannu, odlikujući ga nekoliko dana prije nestanka NDH ordenjem za zasluge koje Zimmermann nikada nije ni primio, ali niti zaslužio. Kao primjer propagandnog djelovanja poslužiti će nam Zimmermannovo predavanje objavljeno u *Spremnosti*, pod uredničkom palicom Ive Bogdana, koji će u njegovo predavanje ubaciti odlomak o Anti Paveliću koji Zimmermann nikada nije izgovorio.

Dolaskom na vlast novog režima, Zimmermann se nalazi na optuženičkoj klupi. Optužnica mu spočitava upravo *Krizu kulture* kao knjigu koja je pokušala dati filozofsku pozadinu ustaškom režimu. Formalno je oslobođen optužbi, ali je ipak prisilno umirovljen 1946. te mu je zabranjeno objavljivanje. O tim iskustvima nam je ostavio zapisana svoja sjećanja koja su objavljena 2003. godine pod naslovom: *Humanizam i totalitarizam*.

Ovaj rad ulazi u jedno slabo istraženo područje kritike intelektualaca prema ustaškom režimu u vremenu 1941. do 1945. godine. Također tematizira do sada nikako istraženo djelovanje Stjepana Zimmermanna u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, kojega je ovaj rad tek početak.

Ivica Matičević

Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Zagreb
imaticev@hazu.hr

O književnosti i ideologiji u esejima Milivoja Magdića u *Spremnosti*

U kontroliranom prostoru javne riječi za NDH javljali su se autori i njihovi tekstovi u kojima su tematske i značenjske pukotine vodile do kritičkih opaski o odnosu ideologije, vlasti i kulture. Da u povijesnom, pa onda i u književnopovijesnom motrenju nema plošnih, crno-bijelih slika, preduvjerenja i dovršenih zaključaka, pokazuje i istraživanje književnokritičkog diskursa za četiri ratne godine. Nikada hrvatska književna kritika nije bila, a pouzdani su vodič tomu njezini istaknuti predstavnici od Vraza naovamo, jedino i isključivo osvrtnje na književno djelo, već i na društveni kontekst ili na barem neki njegov važni dio. Upućen i savjestan (možebitno i hrabar) kritičar-intelektualac nije zatvoren u kulu bjelokosnu, on ne poznaje poetsko savršenstvo izolacije, upravo zagledan u život oko sebe on pokušava svoja razmatranja i analize interesno-predmetne jezgre i životne (ideološke, političke) ljuske uklopiti i u konkretne poglede na literaturu. Književna kritika za NDH pokazuje u tom smislu svoje prepoznatljivo kritičko lice koje bitno odstupa od predvidljive i očekivane maske režimske podobnosti i puke glorifikacije vladajuće vlasti. Raspravljajući o carstvu ljepote i estetičkih znakova (ili se upravo skrivajući iza njega!) književni kritičari-intelektualci znali su uputiti i kritičke strelice samim čuvarima hrvatstva, kako si je već tepala ustaška vlast. Jedan od njih, po mnogočemu specifičan, bio je i Milivoj Magdić, bivši komunist ali i nezadovoljnik aktualnim režimom, u čijim će se odabranim književnokritičkim esejima objavljenima u tjedniku *Spremnost* (1942-1945) pokušati odrediti granice kritičkog prostora slobode, tj. one tematsko-semantičke i smisaone pukotine koje su vidljivo zasijecale u prividno stabilan, čvrst i monolitan način razmišljanja o odnosu i položaju književnosti/kulture i vlasti.

Stjepan Matković

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

matkovic@isp.hr

Ljubo Leontić i njegovi politički pogledi

U traženju odgovora na brojne probleme koji su pratili politički život Kraljevine Jugoslavije zasebno mjesto zauzimaju pojedini pripadnici Samostalne demokratske stranke (SDS). Većinu njihovih političkih i intelektualnih biografija možemo promatrati u kontinuitetu još od početaka 20. stoljeća pa time i uočavati jedan od načina suočavanja s ratnim situacijama. Među njima je specifičan primjer bio Ljubo Leontić. Njegova proturječna pretpošlost nije ga omela da odbaci nekadašnje radikalne aspekte djelovanja, priključi se Pribićevićevoj stranci a shodno tomu prihvati i dugoročnu suradnju s Hrvatskom seljačkom strankom na tragu traženja dogovornog rješenja unutar jugoslavenske države. U toj kombinaciji SDS je ušla u vladu Cvetković-Maček. Unatoč prevladavajućem gledištu da je SDS bila eksponent imućnijeg građanstva, Leontić tragom koncepcije pučke fronte ne odbacuje povezivanje s komunistima, što je izazvalo manje unutarstranačke sporove. Talijanske vlasti ga po zauzimanju Dalmacije drže za protivnika njihove države koji se povezuje i s komunistima, a krajem 1941., zajedno sa sestrom i nekim drugim istaknutijim građanima Splita, interniraju na Liparima. Uoči kapitulacije Italije bježi iz zatočeništva i postaje potpredsjednik Narodno-oslobodilačkog odbora Splita, a nakon kapitulacije Italije, u rujnu 1943., pristupa partizanskom pokretu, ali službeno ne ulazi u Partiju. Pozvan je u članstvo ZAVNOH-a i kao njegov vijećnik sudjeluje u zasjedanjima u Plaškom, Topuskom i Zagrebu, a kasnije je član AVNOJ-a i drugih utjecajnih ustanova. Kruna karijere uslijedila je neposredno poslije Drugoga svjetskog rata kada obavlja dužnost prvoga veleposlanika Jugoslavije u Londonu.

Goran Miloradović

Institut za savremenu istoriju, Beograd
miloradovic@absolutok.net

Smrt Ivana Gorana Kovačića: činjenice, interpretacije, mit

U radu se, na osnovu dostupnih istorijskih izvora i relevantne literature, rekonstruišu zbivanja i motivacija aktera pogibije I. G. Kovačića. Nastoji se da se utvrde nelogičnosti, protivrečnosti i razlozi kasnijih interpretacija, da se odvoje činjenice od mita i da se objasni društvena i politička svrha mistifikacije pesnikove smrti.

U periodu socijalističke Jugoslavije pogibija književnika Ivana Gorana Kovačića (1913–1943) imala je veliki simbolički značaj. Stvaralaštvo i biografija tog pesnika bili su povezivani sa partijskom ideologijom, marksizmom i revolucijom, a posebno sa pitanjem međunacionalnih odnosa. Specifičnim službenim tumačenjem njegove smrti, ideološka parola „bratstvo i jedinstvo“ je dobila snažan primer na kome je vaspitavana omladina. Kovačiću je data uloga simbola mučeništva u ratu protiv okupatora i njegovih pomagača, „dobrovoljne“ žrtve na oltaru međunacionalnog pomirenja, te je tako postao moralni i stvaralački uzor književnicima. Iz takve društvene i političke funkcije sledila je potreba da se realna biografija pesnika „prilagodi“ pragmatičnim potrebama partijske države, a u njegovom stvaralaštvu akcentuje poslednja faza i probrani naslovi iz ranijeg perioda.

Zvaničnu interpretaciju pesnikove smrti je, u skladu sa ideološkim i propagandnim potrebama, u glavnim crtama kreirao Moša Pijade već tokom rata (1944), a kasniji autori su se mahom kretali u okviru koji je tada bio postavljen. Usled potrebe za jarkim simbolom, Kovačićeva sudbina je upoređivana sa Lorkinom, a njegova poema *Jama* sa Pikasovom *Genikom*. U javnoj sferi (prosveti, štampi, nauci i sl.) retko su se javljali disonantni tonovi i sumnje u zvaničnu interpretaciju. Ako bi se ipak javili, to je bilo diskretno i izrazito manjinsko mišljenje. Tek tokom 1980-ih, na stručnim skupovima i u sećanjima savremenika, mogla se čuti poneka nova pojedinost ili viđenje, ali zvanično tumačenje nije osporeno. To nije ni bilo moguće, jer jugoslovenski komunisti su Kovačićev lik posmrtno pretvorili u parametar moralne i političke ispravnosti, kao što je to, na sličan način, Staljin posmrtno učinio sa likom Majakovskog. Ti simboli su imali svoju funkciju do propasti tih sistema, ali je mit ponegde nastavio da živi i kasnije.

Marija Mitrović

Sveučilište u Trstu, Italija

mitrovic@units.it

Partizanstvo, Revolucija, Partija: Dušan Pirjevec Ahac (1921-1977)

Nije ni danas, gotovo 35 godina nakon smrti Dušana Pirjevca Ahaca (1921-1977) lako naći odgovor na pitanje: kakav je zapravo bio Pirjevčev odnos prema ratu u kojem je aktivno učestvovao, prema revoluciji koja je tekla paralelno i prema Partiji koja ga je u rat poslala i tokom rata mu davala velika zaduženja. Možda se odgovorima možemo najviše približiti čitajući fragmente dnevnika koje je pisao između 1974. i 1976, kao i intervju dat *Mladini* 19. januara 1971. godine, a preštampan u 132. broju *Nove revije*.

Pirjevec je u partizane otišao septembra 1941, za vreme rata obavljao je niz odgovornih političkih i vojnih dužnosti, zaslužan je za podizanje ustanka u pograničnim i zato „teškim“ krajevima Beloj Krajini, Primorskoj i Koruškoj, a iz rata je izišao u svojoj dvadesetpetoj godini sa činom potpukovnika. Po oslobođenju bio je najpre urednik novina *Slovenski poročevalec* (kasnije *Ljudska pravica*), postao član Agitpropa pri CK KPS i tu odgovoran za kulturno-prosvetni sektor. Godine 1948. jednu od svojih brojnih šala u odnosu na tadašnju vlast platio je zatvorom, a posle odležanih 6 meseci upisao se na svetsku književnost i slavistiku, postao profesor na Komparativnoj književnosti u Ljubljani (1962) i svojim predavanjima plenio pažnju mladih. Imao je uvek mnogo više slušalaca nego što je bilo upisanih studenata.

U radu bismo pokušali naći odgovore na brojna pitanja o odnosu ovog neobičnog intelektualca i partizanstva, revolucije i Partije.

Jevgenij Paščenko

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

jevgenij.pascenko@ffzg.hr

Hrvatska ukrajinstika u ratnom razdoblju

Prikazan je razvoj ukrajinstike u Hrvatskoj koji se nadovezuje na proučavanja tog procesa od početka 20. stoljeća i ranije. Prethodni rezultati svjedoče o postupnom formiranju ukrajinstike kao slavističke grane, što je determinirano različitim društveno-političkim okolnostima u zemlji. Jedan od važnih faktora je problem nacionalnog identiteta, ideal državne neovisnosti, koji je poticao zanimanje za ukrajinsku problematiku kao srodnu. S početkom rata promatramo diferenciranje glede stvaralačke aktivnosti u intelektualnim slojevima. Jedni prestaju sa slavističkom a tako i ukrajinstičkom djelatnošću (I. Esih), drugi povezuju s novim režimom mogućnost utjelovljenja ideala neovisnosti ne upadajući u nacionalistički ekstremizam (S. Gašparović), treći se priključuju ekstremističkim strukturama (V. Vojtanovs'kyj). Poseban interes predstavlja djelatnost intelektualaca koji, doživljavajući političku sudbinu Ukrajine srodnoj Hrvatskoj, pokušavaju afirmirati ukrajinsku temu. Upravo u ratnom razdoblju dolazi do vidljive dinamike u razvoju ukrajinstike. Objavljeni su prijevodi klasika i suvremene književnosti, a na sveučilištu je uvedena nastava ukrajinskog. Informacije o zbivanjima u Ukrajini imale su svoj značaj u težnjama hrvatskih intelektualnih krugova otporu propagandi dvaju totalitarnih režima. Njemački nacistički režim nije podupro težnje hrvatsko-bosanskih Ukrajinaca da sudjeluju u bitkama na istočnom frontu, za svoje shvaćanje oslobođenja Ukrajine od sovjetskog režima. Od svibnja 1945. godine hrvatska ukrajinstika i njezini predstavnici doživljavali su represije. Ukrajinske teme postaju sastavni dio agitpropovske politike u jugoslavenskom kulturnom prostoru.

Pieter Plas

Gent, Belgija

pieter.plas@fulladsl.be

Etnološka i etnografska djelatnost i diskurs o njoj u Hrvatskoj, 1939.-1947.

Referat razmatra stanje i razvoj znanstvene i izdavačke djelatnosti na polju etnografije i etnologije u Hrvatskoj u razdoblju od 1939. do 1947. godine. U danome povijesnom okviru, takvo se istraživanje nužno sastoji od kontekstualnog iščitavanja određenih 'prekida', 'prijeloma' i 'prijelaza' u profesionalnoj djelatnosti, pa i njezine povremene odsutnosti. U tom pogledu analiziramo relevantne izravne i neizravne indicije/indikatore 'bavljenja etnografskom/etnološkom disciplinom' u raznim oblicima znanstvenog i javnog diskursa, te u drugim (prije svega amblematičnim, simboličnim) radnjama i aktivnostima na verbalnom, predmetnom ili personalnom planu, bilo u institucijskim/službenim okvirima ili izvan njih. Pri tome se podrazumijeva i istraživanje odjeka promjenljivih nacionalnih, ideoloških i geopolitičkih prilika toga doba u razvoju discipline. S obzirom da je 'vidljive' i 'službene' znanstvene/izdavačke djelatnosti bilo vrlo malo, značajne elemente kontekstualne analize među ostalim čine:

- oskudne ali amblematične djelatnosti i 'operacije' znanstvenih i profesionalnih institucija i publikacija: njihova otvaranja, zatvaranja, nastavljen ili nenastavljen rad, ideološki motivirana preimenovanja itd. (Akademijin Odbor za narodni život i običaje i Zbornik za narodni život i običaje, etnografski muzeji u Zagrebu i Splitu, katedra za etnologiju u Zagrebu, osnivanje novog regionalnog etnografskog muzeja u Zadru odmah poslije 1945. itd.)
- bibliografska, tematska pa i stilska djelatnost glavnih predstavnika discipline u tom razdoblju u odnosu prema njihovoj djelatnosti u periodu prije i poslije rata (npr. Gavazzi, Bratanić)
- teme koje se jesu obrađivale u publikacijama, nasuprot svih drugih koje se nisu obrađivale
- eventualna skrivena, potihom nastavljena aktivnost etnografskih sakupljača na terenu

- mjera u kojoj su institucije 'stagnirano' etnološko/etnografsko stanje očuvale do završetka ratnog razdoblja, i način na koji su pripremale nastavak ili pak promjenu znanstvenih aktivnosti po završetku rata
- kontinuiteti i kontrasti u pogledima na etnološku/etnografsku disciplinu neposredno prije Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega, u znanstvenome kao i u novinskome diskursu (na primjeru *Slobodne Dalmacije*, zagrebačkih *Novosti* i dr.)

Sandra Prlenda

Centar za ženske studije, Zagreb

sandra.prlenda@zenstud.hr

Zagorkin (po)ratni angažman: intersekcionalni pristup

Marija Jurić Zagorka Drugi svjetski rat dočekala je kao 68-godišnja urednica ženskog časopisa, nestabilnog statusa u obje svoje profesije, novinarskoj i književničkoj, osiromašena i usamljena. U autobiografskom tekstu *Što je moja krivnja?* (1947) u novim društvenopolitičkim okolnostima osvrće se na svoj politički rad od mladosti do trenutka pisanja teksta. Provodni motiv teksta je Zagorkin osjećaj konstantne marginalizacije od strane političkog i kulturnog *establishmenta*, no i za ono vrijeme vrlo moderno i precizno detektirane diskriminacije po spolu, dobi i socijalnom položaju. Stoga je Zagorkinu želju za aktivnijim angažmanom u antifašističkoj borbi (odlazak u partizane, problem sudjelovanja u kulturnom životu Zagreba) i poslijeratnom razdoblju i (ne)mogućnost njegove realizacije moguće interpretirati korištenjem intersekcionalnog pristupa, odnosno analizom lociranosti autorice na križanju više osi nejednakosti. Izlaganje će uključivati osvrt na tipologiju predratnog organiziranog djelovanja žena i Zagorkino mjesto u njemu, njezinu poziciju u odnosu na muške književnike, javne radnike i političare, dok će Zagorkino aktiviranje u AFŽ-u 1946. i 1947. godine biti problematizirano na podlozi istraživanja Lydije Sklevicky o različitim sukcesivnim modelima djelovanja AFŽ-a i njegove uloge u konsolidaciji vlasti. U tom će kontekstu Zagorkin autobiografski tekst, kontrastiran s drugim njezinim autobiografskim tekstovima nastalim ranije (1930-e), ali i poslije ovoga (1953.), pomoći boljem razumijevanju kompleksnog odnosa predratnih, ratnih i poratnih vlasti prema ženskoj emancipaciji.

Drago Roksandić

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

drago.roksandic@ffzg.hr

Kongres kulturnih radnika Hrvatske (Topusko, 1944.): iskustvo i apropijacije

Četverosveščana zbirka *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata* (Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1970.) među njih nekoliko stotina sadržava samo jedan koji se odnosi na I. kongres kulturnih radnika Hrvatske, održan u Topuskom od 25. do 27. lipnja 1944. godine, uz sudjelovanje nekih dvije stotine “kulturnih i javnih radnika”. (Riječ je o pozivu na Kongres koji je 18. ožujka i.g. u *Vjesniku* objavio Vladimir Nazor, predsjednik ZAVNOH-a.) Imajući na umu svojevrsni normativni karakter spomenute zbirke u pristupima zavnohovskoj baštini u SR Hrvatskoj, izostanak mogućnosti elementarnog uvida u rad I. kongresa kulturnih radnika Hrvatske, izaziva nedoumice. One nužno postaju još većima podsjećanjem na činjenicu da je iste 1970. godine Mladen Iveković, jedan od najvažnijih aktera Kongresa u Topuskom, objavio u suradnji s većim brojem suradnika, također aktera tih zbivanja, dvosveščanu knjigu *Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945*, koja u svome drugom dijelu upravo i završava opširnim opisom navedenog kongresa, kao svojevrsnog kamena temeljca “naše nove kulture”, što je već u Topuskom izrijekom iskazao prvi govornik, predratni, ali i poslijeratni “puntar” Marijan Stilinović. Činjenica da nikada nije bilo objavljeno kritičko izdanje dokumenata o radu skupa u Topuskom upućuje na zaključak da skup sam nikada nije prestao biti povodom prijemima na raznim kulturnim “frontovima” od 1944. godine do danas. Nasuprot tome, činjenica da je održan u ozračju koje nikako ne bilo bilo moguće olako atribuirati kao dirizističko, k tome, dijelom u radioničkoj formi (izložba, predstave, koncerti itd.), podrazumijevala je anticipaciju svojevrsnoga kulturnog pluralizama, upravo ono što je i bilo razlogom da veći broj sudionika, neovisno o političkim konjunkturama, drži do svog mjesta i vlastite interpretacije tog mjesta na Kongresu u Topuskom. (Ivan Supek je vjerojatno najpoznatiji primjer, ali ni izdaleka nije jedini.)

Kao što hrvatska kultura poslije 1945. godine, odnosno, kultura u jugoslavenskim razmjerima, nikada nije uspjela biti dosljedno agitpropovska,

ona je to još manje mogla biti na temeljima iz Kongresa iz Topuskog, koji je već “logikom” partijskog pragmatizma u to doba, u “završnoj fazi” narodnooslobodilačkog rata, bio narodnofrontovski inkluzivniji nego ikada od 1941. godine. Brojna osobna referiranja na Kongres u Topuskom, koja ne prestaju do danas, čine potrebu kritičkog povratka vrelima za povijest Kongresa u Topuskom još većom.

Tatjana Rosić Ilić

Fakultet za medije i komunikacije Univerziteta Singidunum, Beograd
Institut za književnost i umetnost, Beograd
tatjanarosic@hotmail.com

Dnevnik 1942 – 1951 Aleksandra Tišme: Pandorina kutija i demoni odluke

Pokušaju subjekta da stabilizuje svoje neuhvatljivo sopstvo suprotstavlja se, uvek kao iznenađenje, predmetnost dnevnika – njegov status predmeta za ličnu upotrebu. Za razliku od neuhvatljivog sopstva subjekta koji pokušava sebe da fiksira u nemogućem poduhvatu simboličko-jezičkog samopredstavljanja predmetnost dnevnika bez stida stupa u javnost iz koje je nepravедno proterana. Dnevnik postaje dokument. On svedoči, ali šta? Otuda se uvek čini da je otvaranje dnevničkih korica otvaranje Pandorine kutije iz koje će u svet pobeći zloslutni demoni i bića. Imperativ uništenja prati ovu mistiku predmetnosti dnevnika-svedoka: neophodno je uništiti ga pre nego što njegovo svedočenje postane opasno.

Svoj dnevnik pisan u periodu od 1942. do 1951. godine Aleksandar Tišma objavio je četiri decenije potom – 1991. godine. Opremio ga je “Objašnjenjima iz 1990” i podnaslovom “Postajanje”. Šture napomene dešifruju inicijale Tišminih poznanika, prijatelja i kolega iz tog perioda, objašnjavajući i šta se sa nekima od njih desilo kasnije – u Životu ili u opusu samog Aleksandra Tišme, i dopunjuju katkad nejasne podatke o pročitanoj literaturi. Podnaslov, kao i preciznost sažetih napomena, tvrdi da se ne radi o nehlotičnoj rekonstrukciji jednog slučajnog perioda pišćevog Života već da se čin objavljivanja ima shvatiti kao čin obnavljanja jedne davno donete odluke koja se ponovo obznanjuje štampanjem teksta. Odluka, koja stoji iza čina objavljivanja četiri decenije starog dnevničkog teksta, začuđuje i intrigira daleko više nego ‘besramni sadržaj’ koji, po rečima autora, šokira; odluka je “tajno oružje” strateškog delovanja dnevničkih beležaka koje su nam ponuđene kao niz brojnih klopki erotskih i moralnih sablazni sa kojima Tišma, suočavajući se, suočava i svog čitaoca. Cilj ovog teksta je da ispita prirodu te nužno ambivalentne odluke preobraćanja tajnog poseda u javno dobro jedne kulture.

Veljko Stanić

Balkanološki institut SANU, Beograd

stanic.veljko@yahoo.com

Intelektualci i rat u *Novoj Evropi* 1939-1941.

Svojim dvodecenijskim izlaženjem, *Nova Evropa* je izrasla u jedno od snažnih intelektualnih glasila u jugoslovenskom društvu. Osnovana u Zagrebu 1920. godine, pod uredništvom i duhovnim vođstvom srpskog modernističkog pesnika i angažovanog intelektualca Milana Ćurčina, ona će svoj kraj dočekati u vihoru 1941. godine. Izraz saradnje srpskih i hrvatskih intelektualaca liberalnog i jugoslovenskog usmerenja, ova revija će se širokim izborom tema, analitičkim pristupom i beskompromisnošću svojih načela izboriti za prestižno mesto unutar intelektualnog života Kraljevine SHS/ Jugoslavije, ostavljajući dragocen materijal za intelektualnu istoriju prošlog veka.

Odnos prema ratu na stranicama *Nove Evrope* važio je kao temeljno civilizacijsko pitanje. Osmišljen i koncipiran tokom Prvog svetskog rata po uzoru na Siton-Votsonovu *The New Europe*, Ćurčinov intelektualni poduhvat je nosio u svojoj biti svest o ratu i evropskom miru, značenja rata i značenja Evrope. Istinski izraz "veka intelektualaca", *Nova Evropa* je gradila figuru angažovanog intelektualca, kako na primeru unutrašnjih, jugoslovenskih pitanja, tako i prateći sve relevantne međunarodne probleme. U tom svetlu ističu se tekstovi Milana Ćurčina, Bogdana Radice, Iva Kolbea i drugih. Nadolazeći Drugi svetski rat se tako na stranicama ovog časopisa čita kao svojevrсна intelektualna istorija Evrope, krize njenih demokratija i liberalne misli, ideoloških previranja i pretnji neslućenih ratnih razaranja. U poslednjim dvema godinama izlaženja časopisa, ove analize se stapaju u hroniku rata, potvrđujući svoja izvorna liberalna i antifašistička uverenja. Iako nije mogla da se suprotstavi prispeću rata u Jugoslaviju i da predupredi vlastiti kraj, *Nova Evropa* je svojim intelektualnim angažmanom značajno doprinela njegovom razumevanju.

Aleksej Timofejev

Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd
al.timofejev@gmail.com

Društveni i kulturni život ruskih emigranata u okupiranoj Srbiji (1941. – 1944.)

Početakom 1941. na području Kraljevine Jugoslavije je živelo oko 30 hiljada ruskih emigranata, koji su zahvaljujući svestranoj podršci srpske vladajuće elite stekli u Jugoslaviji značajan nivo prava i sloboda. U pretežno agrarnoj zemlji koju je teško pogodio razoran rat, relativno dobro školovani i obučeni ruski emigranti su uspeli da zauzmu određene društvene položaje. Ukupan broj emigranata u Kraljevini Jugoslaviji 1937. je bio 27.150. Odnos ruskih izbeglica prema Nemačkoj bio je dosta ambivalentan.

Standardni postupak Nemaca posle okupacije evropskih zemalja u Drugom svetskom ratu je uključivao uređivanje života lokalne zajednice, pa tako i ruskih emigranata, uz stvaranje njihove jedinstvene organizacije koja bi stajala na potpunom raspolaganju i bila odgovorna pred organima reda i bezbednosti Trećeg rajha. Ovo nasilno restrukturiranje je uključivalo zatvaranje i ukidanje svih organizacija i štampe, nakon čega bi se ponovo izdavale (selektivno i reducirano) dozvole za njihovo obnavljanje.

Društveni život ruskih emigranata za vreme okupacije dosta je teško rekonstruisati na osnovu relativno slabo očuvanih izvora. No u radu je ipak urađena rekonstrukcija različitih grana društvenog života – štampe, radio emisija, javnih okupljanja, pozorišnih i estradnih nastupa, delatnost ruskih muzeja i umetničkih izložbi, biblioteka.

Od jeseni 1944. do maja 1945. bile su uništene sve ruske kulturne i prosvetne institucije i Jugoslaviju je napustila većina aktivnih članova ruske emigracije. Preostali su tiho odlazili u senoviti deo ruskih parcela na groblju ili se stapali sa okolinom, plašeći se da ispričaju svojoj deci pojedinosti svoje biografije i krijući od okoline svoje rusko poreklo traumirani iskustvom 1944. i 1948.

Ljiljana Vuletić

Beograd

ljiljana.vuletic@live.com

Ksenija Atanasijević: filozofskinja i rat

Malo je poznato da je filozofkinja Ksenija Atanasijević (1894-1981) jedna od najprominentnijih pacifistkinja na bivšem jugoslovenskom prostoru. U dramatičnom istorijskom kontekstu između dva svetska rata, dosledno i beskompromisno obrazlaže, zagovara i populariše pacifističke ideje, osuđuje nacističku ideologiju glorifikacije sile i rata u odnosima među državama i narodima, osuđuje antisemitizam. Istaknuta je aktivistkinja u pacifističkom i feminističkom pokretu. Članica je međunarodnih pacifističko-feminističkih organizacija Mala Ženska Antanta i Internacionalna organizacija žena za mir. Na Konferenciji za mir i razoružanje (Beograd, 17-19. maj 1931), u uvodnom izlaganju, ukazuje na komplementarnost pacifističke i feminističke ideologije, koje, obe, polaze od temeljnog etičkog stava da se ličnost i život svakog ljudskog bića moraju poštovati. Već 1933. godine, u vreme kada je Hitler tek postao kancelar, objavljuje tekst u kojem oštro žigoše nacističko proganjanje Jevreja. U tekstu "Rat i filozofija" (1940), piše: "Posmatran sa gledišta eminentno filozofskog mišljenja, rat se prikazuje kao jedna od najodvratnijih i najbezobzirnijih manifestacija sebičnosti, zaslepljenosti i svih vrsta negativnosti, koje su sudbonosno ukorenjene u ljudsku prirodu... Zbog toga su nakaznosti svi pokušaji opravdavanja, čak i uzdizanja rata, u ime neke tobožnje filozofske ideologije". Zbog teksta "Razarajuće nemani" u kojem osuđuje pregovore jugoslovenske vlade sa Hitlerom radi pristupanja Jugoslavije trojnom paktu, policija je zaplenila beogradsku *Pravdu* (18. februar 1941). Na početku rata, rizikujući da bude odvedena u koncentracioni logor, odbija da potpiše Nedićev apel protiv komunista. Tokom Drugog svetskog rata, potpuno se povlači sa javne scene, prestaje da objavljuje i drži predavanja. Zbog toga što se u predratnom periodu iskazala kao pacifistkinja i antinacistkinja, organi Gestapoa su je 1942. godine uhapsili i saslušavali. Nakon Drugog svetskog rata, 1946. godine, nova vlast je, na osnovu lažnih optužbi, hapsi, utamničuje, stavlja joj dela na *index librorum prohibitorum*.

Michael Wedekind

Sveučilište u Beču, Austrija

michael.wedekind@univie.ac.at

Scholarship and Politics, Reshaping Slovenia, 1939–1945

The paper will focus on German expansion, occupation, and resettlement programs in occupied Yugoslavia, especially in Slovenia, between 1939 and 1945, analysing concepts, strategies, and measures of aggressive population policy implemented for socio-ethnic and spatial reorganization. ‘Population science’ and ‘population policy’ will be understood from a specific viewpoint that concentrates on the role both spheres had, respectively, in constructing or implementing ethnic differentiation in a given context of territorial expansionism. By investigating the interface between policymakers, scholars brought in as policy advisors, and administrative technocrats, as well as by shedding light on the interests and intentions of each of the protagonists involved, the research addresses the crucial issue of developing and providing expert knowledge for political use.

In more specific terms, the paper concentrates on the role scholarly elites had in planning, legitimizing, and executing National Socialist population policies. A glance at the staffs of the various German offices installed in Slovenia indicates that numerous scholars holding administrative and consulting functions were directly involved in socially and ethnically ‘rebuilding’ the semi-annexed Slovenian territories. In addition to these offices, a network of scholarly institutions with similar purposes operated in Vienna, Graz, Klagenfurt, and Innsbruck, already since the 1930s. What impact did these scholars have on German occupation policy and especially on the social and ethnic ‘reconstruction’ policies in the occupied territories? Did they influence the process of political decision-making within the regime? How was the relevant academic knowledge from these ‘cognitive pools’, mostly drawn from cultural and social sciences, transferred to the administrative bureaucracy of the Third Reich? And to what degree were these elites involved in ethno-political procedures such as German resettlement, denationalization, and ethnic assimilation policies, in strategies of registration, selection, and mass deportation, and even in the physical destruction of what were considered ‘undesirable’ ethnic groups? Finally, some insights will be provided into post-1945 breaks and continuities—both with regard to personnel and subject matter.

„Desničine susrete 2011.“ financiraju i materijalno pomažu:

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport Grada Zagreba
Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb
Srpsko kulturno društvo «Prosvjeta», Zagreb
Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića, Zagreb

Informacije o „Desničinim susretima 2011.“:
Branimir Janković, tajnik Pripremnog odbora
bjankovi@ffzg.hr
098-756-824

«DESNIČINI SUSRETI 2011.»:
INTELEKTUALCI I RAT, 1939.-1947. GODINE

Nakladnik

Filozofski fakultet u Zagrebu
FF-press
I. Lučića 3, Zagreb

Za nakladnika

Damir Boras

Urednici

Drago Roksandić
Branimir Janković

Tehnički urednik

Ivanka Cokol

Lektura i redaktura

Branimir Janković

Likovno rješenje korica

Marko Maraković

Tisak i uvez

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

rujan 2011.

ISBN 978-953-175-401-9

CIP zapis je dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 777555.

